

מיכה מיכאלי (1928–2023)

קובי מצר ויוסף זעירא

בכנס השנתי של האגודה הישראלית לכלכלה, שנערך ב-22 ביוני 2023 באוניברסיטת תל אביב, העניקה האגודה לראשונה את האות שייסדה למפעל חיים בתחום הכלכלה על שם דוד הורוביץ, הנגיד המייסד של בנק ישראל.

אין זה מפתיע שאות מפעל החיים הראשון של האגודה הוענק למיכה מיכאלי. הוא זכה לקבלו ולהודות עליו בדברים נרגשים ומאירי עיניים בטקס חגיגי שנערך בכנס, ואת עיקריהם אנחנו מביאים כאן.

בפתיחת דבריו הדגיש מיכה שהוא מוחמא וגאה על כך שאות מפעל החיים שמוענק לו נושא את שמו של דוד הורוביץ, שאותו הכיר במחצית השנייה של שנות החמישים, כששימש יועץ לבנק ישראל לצד עבודתו באוניברסיטה העברית. מנקודת התצפית הזאת הוא למד להוקיר את הורוביץ שהיה, בזכות כישוריו והביוגרפיה שלו, בעל משקל סגולי בולט בזירה הכלכלית המקומית והבינלאומית, הרבה מעבר לזה שנבע מתפקידו כנגיד.

זאת ועוד, בהתייחסותו למשטר הכלכלי בישראל בראשית שנות המדינה סיפק מיכה בדבריו תובנה מעניינת. הוא אפיין אותו כמשטר של כלכלת שוק, שאומנם לא היה חופשי ולא פתוח, ומעורבות הממשלה בו הייתה עמוקה ורחבה. אולם, למרות המגבלות הללו, היה לשוק תפקיד הקצאתי לא מבוטל בכלכלה הישראלית. בכך היה המשק הישראלי שונה משמעותית מהכלכלה המתוכננת באמצעות תוכניות חומש מן הטיפוס הסובייטי, שאותה אימצו, בהשראת הודו, רבות מן המדינות הפוסט-קולוניאליות שנוסדו לאחר מלחמת העולם השנייה.

מיכה הוסיף והטעים ששני מובילי המדיניות הכלכלית באותן שנים, שר האוצר לוי אשכול ונגיד בנק ישראל דוד הורוביץ, היו אלה שעיצבו במידה רבה את המשטר הכלכלי בישראל ככלכלת שוק, פגומה ככל שהייתה, בשנותיה הראשונות של המדינה. הוא גם הדגיש בדבריו את מקומם המרכזי של שני הקברניטים בהקמת התשתית הארגונית-מוסדית לניהול המדיניות הכלכלית. בלטו בה אגף התקציבים במשרד האוצר בראשותו של יעקב ארנון, ומחלקת המחקר בבנק ישראל בראשות דוד כוכב. שתי היחידות הללו, הדגיש מיכה, היוו בסיס להתוויית המדיניות הכלכלית אז, ונתרו היכין והבועז של המדיניות הכלכלית בישראל עד היום.

את חלקם השני של דבריו הקדיש מיכאלי ל"דברי תורה" (בלשונו) שבהם בחר להעלות מחשבות על מקומה של האינטואיציה במחקר הכלכלי. הוא פתח באזכור העצה שארנולד

הרברגר (מי שהיה לדבריו ממוריו הדגולים באוניברסיטת ג'ונס הופקינס במחצית הראשונה של שנות החמישים) נהג לצייד בה את תלמידיו לקראת הפיכתם לחוקרים: With all refinements, don't forget intuition.

מיכה הדגיש כי אף שהיה מודע לפרובלמטיות של ההישענות על אינטואיציה כמדריך מחייב בשדה המחקר, שהייתה עלולה למנוע את התקדמות המדע, הוא לקח ברצינות את עצתו של הרברגר ולא זנח אותה במחקריו האמפיריים. כדי להמחיש זאת, הוא התייחס בדבריו להשפעת המרחק הגאוגרפי בין ארצות על היקף הסחר ביניהן, סוגיה שהעסיקה רבות את המחקר האמפירי בתחום הסחר הבינלאומי.

ממצאיהם המקובלים של המחקרים שבחנו סוגיה זו הצביעו ברובם על השפעה משמעותית (בסדר גודל של גמישות יחידתית שלילית) של המרחק, במונחי הוצאות הובלה, על היקף הסחר. לתפיסתו של מיכאלי הייתה בממצאים אלה רק בעיה אחת – הם היו מנוגדים לאינטואיציה. הממצאים, שעל פיהם הכפלת הוצאות ההובלה הייתה מקטינה בחצי את היקף הסחר, לא התיישבו עם השיעור הנמוך של הוצאות ההובלה במחירי המוצרים הנסחרים, שגם בהערכת יתר לא עלה על 5 אחוזים במוצע.

בסיום דבריו ציין מיכה שבאמידת הגמישות האמורה בשיטה שונה מהמקובל, מחקריו הצביעו על גמישות נמוכה בהרבה, שהגיעה להערכתו לכל היותר לערך של מינוס 0.1. בכך הוא מצא חיזוק לעמדתו החריגה, שבה הוא הבטיח להמשיך להחזיק כל עוד הוא מרגיש שהאינטואיציה עומדת לצידו.

ב-22 בדצמבר 2023, חצי שנה בדיוק לאחר שנשא את דבריו בטקס שבו הוענק לו אות מפעל החיים, הלך מיכה מיכאלי לעולמו שבע ימים והישגים. בחרנו לצרף לכאן כלשונה את הרשימה שכתבנו עבור הרבעון לכלכלה לציון הענקת האות, שהופכת כעת גם לרשימת זיכרון לאיש ולפועלו.

אות מפעל חיים בתחום הכלכלה על שם דוד הורוביץ מוענק על ידי האגודה הישראלית לכלכלה למיכה מיכאלי, נשיאה שלישי של האגודה

למיכה מיכאלי – פרופסור אמריטוס לכלכלה באוניברסיטה העברית – קריירה מקצועית עשירה ומרובת פעילות, שנמשכת זה כשבעים שנה, וכוללת תרומות בולטות בתחום הכלכלה הבינלאומית, ובניתוח מדיניות כלכלית בתחומי הסחר והמימון הבינלאומיים. בין אלה ראויות לציון מיוחד עבודותיו החלוציות בנושאי ריכוזיות הסחר הבינלאומי והקשר בין יצוא לצמיחה כלכלית.

את עבודתו המושגית והאמפירית על ריכוזיות הסחר הבינלאומי פרסם מיכאלי בספרו *Concentration in International Trade*, שפורסם בשנת 1962 בהוצאת North Holland. בליבת הספר ניתוח שיטתי ראשוני של ריכוזיות הסחר הבינלאומי בטובין לאחר מלחמת העולם השנייה. ניתוח זה התבסס על נתוניהן של ארבעים וארבע מדינות בעלות רמות שונות של התפתחות כלכלית והכנסה לנפש בשנת 1954. בממצאיו המגוונים של הספר זיהה מיכאלי, בין השאר, את מאפייניהן הסוציו-כלכליים והגיאוגרפיים של הארצות שהסחר שלהן אופיין בריכוזיות גבוהה, והצביע על הסברים אפשריים לקשרים בין המאפיינים הללו ובין הריכוזיות.

בספר גם חישב מיכאלי מדד של משקל היצוא והיבוא של כל אחת מהארצות הנחקרות בסחר העולמי לשנת 1954. המדד אפשר לו לבחון את כוחות השוק של הארצות השונות ולנתח את הקשר בין פיחותים ובין תנאי הסחר של המדינות שביצעו פיחותים אלו. הספר גם בחן את הקשר בין ריכוזיות הסחר לבין דפוסי ההתפתחות הכלכלית של המדינות הנחקרות. הניתוח המפורט של ריכוזיות הסחר הבינלאומי והיבטיה השונים, שסיפק ספרו החלוצי של מיכאלי, הפך אותו לחיבור יסוד בנושא, שזכה וממשיך לזכות לתהודה מקצועית רבה עד עצם היום הזה.¹

מחקר חשוב אחר של מיכה מיכאלי, שזכה ליותר מ-1,500 ציטוטים, הוא המחקר שפרסם בשנת 1977 על יצוא וצמיחה כלכלית. המחקר הוא אמפירי ומתמקד בארצות המתפתחות, משנת 1950 עד שנת 1973. המחקר בודק את המתאם בין חלקו של הייצוא בתוצר ובין שיעור הצמיחה הכלכלית. תוצאות המחקר הן לא חד משמעיות. בעוד שהוא מוצא שאין קשר בין חלקו של הייצוא ושיעור הצמיחה, הוא כן מוצא קשר בין הגידול בשיעור הייצוא ושיעור הצמיחה. נראה כי דווקא הממצאים שאינם חד משמעיים תרמו לעידוד מחקרים נוספים רבים בעקבות עבודתו של מיכה. ואכן, הייתה זו עבודה חלוצית בתחום של מחקרי השוואה בינלאומיים בנושא הצמיחה הכלכלית, שהחל לפרוח בעיקר אחרי 1990, עם הקמת מאגרי הנתונים הבין-ארציים של תוצר בניכוי כוח קניה. מיכאלי הצליח לחקור את הנושא שנים קודם לכן, כאשר הצליח ליצור השוואות בין ארצות ללא הזדקקות לרמת התוצר או הייצוא. לכן היה מחקר זה כה חלוצי בזמנו.

עבודות נוספות שקידמו משמעותית את המחקר והשיח האקדמי היו מחקריו של מיכה בשאלות של מדיניות שערי חליפין, מאזן תשלומים, איחודי מכס, ליברליזציה של הסחר הבינלאומי והשפעת המרחק הגיאוגרפי בין מדינות על היקף הסחר ביניהן. מחקריו פורסמו בתריסר ספרים ובעשרות מאמרים בכתבי עת בינלאומיים, רובם מן השורה הראשונה, וחלקם בכתבי העת הכלליים המובילים בכלכלה, AER, JPE, QJE.

¹ מעניין לציין כי מתוך 547 הציטוטים בגוגל סקולר שלהם זכה הספר שפורסם לפני 61 שנים, לא פחות מ-41 הם במאמרים וספרים שפורסמו ב-4 השנים האחרונות.

לכל אלה יש גם להוסיף את המחקרים המקיפים בנושאי פיתוח, סחר ומדיניות כלכלית, שאותם ניהל, ואת חלקם הגדול גם חיבר, בשירות הבנק העולמי. ביניהם בולט במיוחד המחקר המקיף על דפוסי הליברליזציה בסחר החוץ של העולם המתפתח לאחר מלחמת העולם השנייה, *Liberalizing Foreign Trade*, שאותו ניהל וערך עם Demetris Armenane M. Choksi ו-Papageorgiou, עמיתיו בבנק העולמי. פירותיו של מחקר מקיף זה ראו אור בשנת 1991 בשבעה כרכים. ששת הכרכים הראשונים מתעדים ומנתחים את תהליכי הליברליזציה בתשע עשרה מדינות בעולם המתפתח. הכרך השביעי, שחיברו שלושת העורכים, מסכם את ממצאי המחקרים הללו ומציג תמונה כוללת של דפוסי הליברליזציה בעולם המתפתח והשלכותיהם, שממנה נגזרו גם המלצות למדיניות סחר יעילה.²

חלק ניכר ממרצו המחקרי הפנה מיכה מיכאלי למשק הישראלי ולמדיניות הכלכלית בארץ. עבודותיו בתחומים הללו עסקו בשאלות של עצמאות כלכלית, השפעת יבוא ההון על מבנה המשק, שערי חליפין, וסוגיות רבות נוספות של מדיניות כלכלית בישראל. רוב העבודות הללו ראו אור בעברית (חלקן גם באנגלית) בספרים שחיבר וערך, וחלקן במאמרים שפורסמו ברבעון לכלכלה.

מיכה מיכאלי לא רק חקר, אלא אף דאג לשתף את קברניטי המדינה, גורמים מרכזיים במשק ואת הציבור הרחב בתובנות ממחקריו. בהקשר זה ראוי לציין במיוחד את המאמרים בענייני היום של כלכלה ומדיניות כלכלית וחברתית שפרסמו מיכאלי ועמיתיו (יורם בן-פורת, מיכאל ברונו, חיים ברקאי, דן פטינקין ואפריים קליימן) בעתון מעריב בשנות השבעים המוקדמות של המאה שעברה (מאמרים אלה קובצו בשנת 1975 בספר **צוות כלכלנים: מאמרים על המדיניות הכלכלית בישראל**, שערך נחום גרוס).

הישגיו המקצועיים של מיכה מיכאלי הם סיפור עשיר ומעורר השראה, אך הוא לא יהיה שלם מבלי שנתאר את מקומו בתולדות לימודי הכלכלה בישראל. כידוע, לימודי הכלכלה כתחום אנליטי באקדמיה הישראלית החלו ב-1949, כשדן פטינקין הגיע לחוג לכלכלה בפקולטה למדעי הרוח של האוניברסיטה העברית מיד לאחר מלחמת העצמאות.

מיכאלי החל את לימודיו באוניברסיטה בסתיו 1947 לאחר שתי שנות שירות בפלמ"ח, אולם כעבור חודש גויס חזרה למלחמה ממנה השתחרר רק באביב 1949. עם שובו ללימודים, הצטרף למחזור הראשון של תלמידי פטינקין, יחד עם בוגרים נוספים של מלחמת העצמאות שנשבו ב"קסמה" של הכלכלה האנליטית, אליה נחשפו בשיעוריו של פטינקין. בשנת 1952 סיים מיכאלי את לימודי הכלכלה כחוג ראשי למוסמך (בתקופה זו עברה האוניברסיטה

² Michael Michaely, Demetris Papageorgiou, and Armeane M. Choksi, *Lessons of Experience in the Developing World*, Vol 7, of D. Papageorgiou, M. Michaely, and A. M. Choksi (eds.), *Liberalizing Foreign Trade*, Basil Blackwell for the World Bank, 1991.

העברית מלימודים ישירים למוסמך במדעי הרוח ללימודי בוגר ומוסמך נפרדים). בעידודו ובברכתו של פטינקין הוא יצא (יחד עם עמיתו וחברו אמוץ מורג) ללימודי דוקטורט באוניברסיטת ג'ונס הופקינס בארה"ב, שבה התמחה בסחר בינלאומי. לפטינקין היה חשוב שתלמידיו יצאו ללימודי דוקטורט באוניברסיטאות המובילות בעולם, לשם הרחבת אופקיהם האינטלקטואליים על ידי מניעת מצב של בית גידול אקדמי יחיד. עם זאת היה חשוב לו שישבו ללמד באוניברסיטה העברית.

ואכן, עם קבלת הדוקטורט חזרו מיכה ואמוץ בסתיו 1955 לאוניברסיטה העברית, והיו חלוצי תלמידיו של פטינקין שהצטרפו לסגל המחלקה לכלכלה. מיכה ואמוץ (שנפטר בשנת 1966), יחד עם פטינקין עצמו, היו שלושת חברי הסגל הבכיר היחידים במחלקה לכלכלה שהיו אמונים אז על הוראת הכלכלה האנליטית.

מיכה מיכאלי היה לשותפו של פטינקין בעיצובם של לימודי הכלכלה באוניברסיטה, וחלקו בגיבוש המחלקה ודפוסי עבודתה, ובבניית תוכניות הלימודים שלה אף הועצם במחצית הראשונה של שנות השישים, כשמונה לראש החוג לכלכלה בשנים 1961-1965 (במרבית השנים הללו כיהן פטינקין כדיקן הפקולטה הצעירה למדעי החברה). בין השאר הוביל מיכה את הוספת הקורס במקרו כלכלה, שהיה חדש, (ואותו בנה יחד עם פטינקין) ואת שיבוצו כקורס חובה בלימודי התואר הראשון. הקורס במקרו כלכלה הוצע לראשונה בשנת הלימודים 1963/64. בכך הושלמה המלאכה של בניית תכנית לימודי הליבה בכלכלה לתואר הראשון באוניברסיטה העברית, ולמעשה באקדמיה הישראלית כולה, שכן התכנית אומצה גם על ידי האוניברסיטאות החדשות שקמו בשנות השישים. למיכה מיכאלי זכויות רבות בקידום התהליך הזה.

פעילותו של מיכה מיכאלי – זקן הכלכלנים האקדמיים בארץ – בפיתוח לימודי הכלכלה בישראל, משלימה את פועלו כחוקר מובהק ובעל שם וכמשתתף מעורב בנושאים של מדיניות כלכלית. לכן הוא נמצא ראוי מאין כמוהו להיות הראשון לזכות באות מפעל חיים על שם דוד הורביץ, המוענק על ידי האגודה הישראלית לכלכלה.